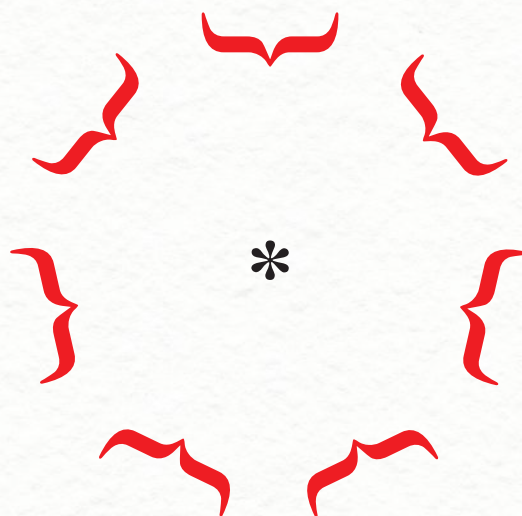

רליגיה

בית למחשבה דתית

גיליון ו'
אביב תשפ"ג / מאי 2023

פרופ' יוסף בן-שלמה
פרופ' מארק לילה
פרופ' חוזה קזנובה
הרב עזרא הימן
ד"ר אלעד ליסון
ד"ר אביחי צור
ד"ר אנדרו ג'ונס
הרב פרופ' אריאל אבן מעשה
זאב גינזבורג
פרופ' פניה עוז-זלצברגר
נועם אורן
פרופ' יוג'ין נגאסאוה
יצחק מור
ד"ר כרמה בן-יוחנן
ידידיה גזבר
ויליאם ג'יימס

רליגיה

// בית למחשבה דתית

קודם
קודש - דרך - מציאות

רליגיה: בית למחשבה דתית
גיליון 1 / אביב תשפ"ג / מאי 2023

עורך מייסד
שאול דה מלאך

עורכים
עוז בלומן
מתנאל בראלי

מערכת
אהוביה גורן
זאב גינזבורג
אביטל לוי

מערכת שירה
משה ולדמן
אושרי ברוך

מערכת תרבות
יצחק כהן

עריכת לשון
שמואל מרצבך

עיצוב
סטודיו דוב אברמסון

עימוד
סטודיו שיפט

מו"ל
מרכז "קדם", מבית תנועת "עזרא"
בית הדפוס 11, ירושלים
contact.kedem@ezra.org.il

© כל הזכויות שמורות למרכז "קדם"
אין להעתיק את הקובץ למחשב מבלי לשלם. לפרטים: www.kedemcenter.com

© כל הזכויות על המאמר "לפני היות דת ומדינה" שמורות ל-Emmaus Academic.

בסיס התרגום לשיריו של אברהם יהושע השל נעשה על ידי רננה צין, בהדרכתו ובמימונו של פרופ' אלכסנדר אבן-חן לשם העבודה על ספרו, "השם המפורש". התרגום הסופי משקף עריכה משמעותית שנעשתה על ידי מאור צברי ודרור בונדי. כל הזכויות שמורות לפרופ' שושנה השל.

תוכן עניינים

לְסַפֵּר בְּצִיּוֹן שֵׁם ה': מבואות	5
לשחק עם הלווייתן: חשיבה מחודשת על דת ופוליטיקה // מתנאל בראלי	7
אותיות פורחות באויר: גנזים	23
זיקת העם היהודי לארץ ישראל // פרופ' יוסף בן שלמה	25
אָחַד בְּאָחַד יִגְשׁוּ: מחלוקת	41
הפוליטיקה של האל // פרופ' מארק לילה	43
ההפרדה הגדולה // פרופ' חוזה קזנובה	60
הקהילה הפוליטית של ישראל // הרב עזרא הימן	65
האם יש דרך לגשר בין דפוסי מחשבה דתיים ובין ערכים ליברליים? // ד"ר אלעד ליסון	75
קול קרא וְהִלַכְתִּי: מסה	91
"שלא להיות שקוע בשום דבר": אלימות פוליטית בת זמננו // ד"ר אביחי צור	93
לפני היות דת ומדינה // ד"ר אנדרו ג'ונס	118
תיאולוגיה ניאור-חסידיית: הלכה, דבקות ואינטימיות // הרב פרופ' אריאל אבן-מעשה	127
אֲנַפִּין בְּאֲנַפִּין: שיחות	159
עשרים שנה ל"שורשים יהודיים של הרפובליקה המודרנית" // זאב גינזבורג משוחח עם פרופ' פניה עוז-זלצברגר	161
אלוהים של הוכחות, טיעונים וחשיבה בהירה // נועם אורן משוחח עם פרופ' יוג'ין גנאסאוה	173
קתוליות, מודרניות וחילון // יצחק מור משוחח עם ד"ר כרמה בן-יוחנן	188
עם אֵלֵי הַנֶּפֶח: תרבות	209
מה נורא המקום הזה // ידידיה גזבר	211
מָה לְמַעַלָּה מָה לְמַטָּה: מחקר	221
מנגנון ההיגב וסוגיית האמונה-באל // ויליאם ג'יימס	223

{*}

אברהם יהושע השל ~

אחינו אלוהים	22
הבטחה	40
המנון אינטימי	90
לאדון הזמן, בשעה אחרונה	158

שלושה משוררים מדברים עם אלהים בידיש ~

מלך ראוויטש ~ קריאת שמע	206
יוסף רולניק ~ אלהי, יתום מן הרחוב	220
יעקב גלאטשטיין ~ דור־חלום	244

מנגנון ההיגב וסוגיית האמונה־באל

// ויליאם ג'יימס

{*}

ויליאם ג'יימס (1842–1910) הוא פילוסוף ופסיכולוג אמריקני ששילב בכתיבתו רחבת היריעה תחומי דעת וחקר רבים: פסיכולוגיה ופיזיולוגיה, תיאולוגיה ופילוסופיה. בין היתר נחשב ג'יימס לאחד ממעצבי העמדה הפרגמטית בפילוסופיה, שלפיה מבחן האמת של השקפות שונות הוא מידת התועלת של הבוחר לאחוז בהן. בהקשר הדתי, ג'יימס חתום על אחד מהספרים המכוננים של מחקר הדת המודרני, "החוויה הדתית לסוגיה" (1902), שבו העמיד את הממד הפסיכולוגי־חוויתי של האדם הדתי במוקד החקירה על אודות הדת.

מאמר זה מנקז אל בין שורותיו כמה מקווי המחשבה המרכזיים של ג'יימס: פסיכולוגיה פיזיולוגית, פרגמטיזם וחקר טיבה של האמונה הדתית. הוא עומד בו על השלכות התיאולוגיות שהוא מוצא לעיקרון הפיזיולוגי של ההיגב (רפלקס), כלומר פעולה חיצונית בלתי רצונית המגיבה לגירוי חושי חיצוני. יש שמצאו בעיקרון זה הוכחה ניצחת לטובת תפיסת עולם מדעית, מטריאלית וכפרנית, אולם ג'יימס מוצא בו דווקא חיזוק לאופן מסוים של אמונה באלוהים – המוליד אופן מסוים של פעולה־בעולם של האדם המאמין. אמת המידה הפרגמטית מוצאת אפוא את האמונה באלוהים כעמדה המובילה לפעילות מיטבית בעולם, טוען ג'יימס.

בתוך אקלים מדעי־פוזיטיביסטי להפליא – ואל מול דמויות מרכזיות בעולם הפסיכולוגיה של שלהי המאה ה־19, כגון ז'אן־מרטן שארקו וזיגמונד פרויד – מדגים ג'יימס במאמר זה כיצד גוף הידע הפסיכולוגי־פיזיולוגי ההולך ומתגבש באותה תקופה עשוי דווקא להשתלב באופן טבעי עם הלך המחשבה התיאולוגי ומדוע יש להתנגד לתפיסות דוקציוניסטיות ביחס לדת, כאלו העשויות להיוולד מהתקדמות המחקר המדעי־פיזיולוגי.

מנגד, בחלקו השני של המאמר מסתייג ג'יימס מתפיסות פנתאיסטיות ומיסטיות המבקשות להתעלות "מעבר לאלוהים" ולמחוק את הדואליות בין האדם לבין האל לטובת "אחדותיות" של האדם והאל; והוא מבקש לבצר את תפיסת האל כנפרד מהאדם, כפי שעולה מההתנסות המעשית והאמפירית של האמונה באל.

המאמר המקורי, "Reflex Action and Theism", מבוסס על נאום שנישא בפני נציגי מכון הכמרים היוניטרי בפרינסטון, מסצ'וסטס, 1881, והודפס ב-"Unitarian Review" באוקטובר באותה שנה. לאחר מכן הוא נדפס בספרו *The Will to Believe and other essays in Popular Philosophy*, שראה אור בשנת 1897. המאמר המקורי זמין לעיון באתר פרויקט גוטנברג.

מאנגלית: רועי לידסקי. עריכה מדעית: ד"ר נדב ש' ברמן. ההערות הנתונות בסוגריים מרובעים הן של המתרגם או של העורך המדעי. כדי להקל על הקורא העברי הוספנו בכמה מקרים חלוקה לפסקאות שלא היו במאמר המקורי.

הרשו לי להתוודות בפניכם על חוסר הביטחון שבו אני מוצא את עצמי כשאני עומד כאן היום. האמת הפשוטה היא שכאשר הגיעה אליי בסתיו האחרון ההזמנה מהוועד שלכם, נעניתי לה כפי שרוב האנשים נענים לאתגר – לא משום שהם מחפשים מחלוקת אלא משום שהם מתביישים לסרב לו. בשל יומרתי הקטנה להיות מורה בסביבתי הקרובה, חשתי שתהיה זו פחדנות לסגת מהניסיון הקשה ביותר העשוי לעמוד בפני מורה – המבחן ללמד מורים אחרים. למרבה המזל, הניסיון שבו אעמוד יאריך שעה קצרה בלבד, ואני מתנחם בדבריו של גתה: "הוה מתִיצב בְּכָל עַת לְפָנַי מִבֵּין וְיִדְעֶה, וְהִלְכֶת לְבִטַח תְּמִיד אִם יְחֻה לָךְ דַּע".¹

משום שהמומחים הם האנשים שקשה ביותר לרצות, להם החוש המפותח ביותר לגבי קושי המשימה של העומד מולם ומבקש לעשות זאת – והם ידעו מייד אימתי הוא קולע למטרה.

משום שההזמנה שקיבלתי מהוועד שלכם פנתה אליי כאל מורה לפיזיולוגיה, תואר שאיני ראוי לו, חייב אני להניח שהוזמנתי כדי להציע טעימה קטנה מרוחות המחקר האחרונות המנשבות מעל הים הרוגש משהו [של התחום]. מבין כל התסמינים הבריאים שמאפיינים את העידן הנוכחי, איני מכיר אחד מורגש יותר מנחישותם של התיאולוגים להטמיע את ממצאי המדע ולהישמע למסקנות המדענים בעניינים כלליים. כיום, אם מישהו יכול לצטט את דרווין ואת הלמהולץ, הסיכוי שדעותיו יישמעו גדול יותר מאשר אם יוכל לצטט רק את שליירמכר או את קולרידג'. אני חש כמעט שאילו רק אציג לפניכם צפרדע ואנתח במומחיות את תכונותיה הפיזיולוגיות, אזכה בתשומת לב רבה יותר מאשר זו שיקבלו הדברים שאומר לפניכם בהמשך שעה זו. לא אשאל אם היוקרה שזוכים לה דברי הפיזיולוגים היא אופנה ותו לא. אם זוהי אופנה, הרי שהיא בהחלט מועילה באופן כללי; ויהיה זה ניסיון חסר חן לאתגר אותה מפיו של אדם שבשעה שהוא מדבר, הוא נהנה כל כך מיתרונותיה.

לכן אומר רק זאת: משב הרוח האחרון מאופק המחקר הפיזיולוגי אינו בהכרח החשוב ביותר. חלק גדול מהעבודה הכבירה שמפיקות בכל שנה המעבדות באירופה ובאמריקה, וניתן לומר שגם אלה שבאסיה ובאוסטרליה, נידון להפרכה מהירה; ועל חלק גדול אחר ניתן לומר שעניינו טכני טהור, ובשום מידה אינו פילוסופי או כללי.

משום שזהו מצב העניינים, אני יודע שתצדיקו אותי אם אשוב לעיקרון שהוא יסודי ומבוסס היטב ולא חדיש ואשאל אתכם אם לא נוכל בעצה משותפת להתחקות אחר השלכות חדשות הנגזרות ממנו אשר יעניינו את כולנו בני האדם. אני מתכוון לשיטה של מנגנון ההיגב (reflex action), בייחוד בהרחבתה למוח. הדבר מוכר לכם כמובן ועל כן כמעט שאיני צריך להגדיר זאת. באופן כללי, כל הבריות המשכילות יודעות מהי משמעותו של מנגנון ההיגב.

משמעותו היא שהפעולות שאנו מבצעים הן תמיד תוצאותיהן של פריקות מתח ממרכזי העצבים, ושפריקות מתח אלו הן עצמן תוצאותיהם של רשמים מהעולם החיצוני לנו, הנישאים באמצעות אחד או יותר מעצבי החישה שלנו. יישום זה [של מנגנון ההיגב], שהוחל בתחילה רק על חלק מפעולותינו, הורחב והוחל באופן כללי יותר ויותר, עד כי כיום רוב הפיזיולוגים טוענים בפנינו שכל פעולה שאנו מבצעים – אף אם היא הפעולה השקולה והמחושבת ביותר – כפופה לאותו סוג היגב מבחינת התנאים הגופניים. אין אף פעולה שלא ניתן להתחקות מייד או בדיעבד על מקורה הנעוץ בקלט מן החושים. אין אף קלט חושי שלא בא לידי ביטוי מייד או בדיעבד בפעולה מסוג כלשהו, אלא אם הוא מנוע מכך מכוחו של קלט חזק ממנו. אין אף תפקוד מורכב בפיתוליו של המוח שחוטי המחשבות שלנו מגיבים אליו, שאינו אלא שלב ביניים החוצץ בין הקלט החושי שעורר אותו לבין פריקת מתח חיצונית מסוג כלשהו – מרסנת או ריגושיית – שהוא עצמו גורם לה. מבנה היחידה של מערכת העצבים הוא למעשה משולש, ולאף אחד מהגורמים המרכיבים אותו אין קיום עצמאי. תכליתו הבלעדית של הקלט החושי היא להניע את התהליך המרכזי של החשיבה, ותכליתו הבלעדית של התהליך המרכזי של החשיבה היא לקדם את הפעולה הסופית.

כל הפעולות הן אפוא פעולות תגובה לעולם החיצוני; ושלב הביניים של השיקול, של ההתבוננות או של המחשבה אינו אלא שלב מעבר, תחתיתה של לולאה ששני קצותיה נעוצים ביישום הנמצא בעולם החיצוני. אם לא יהיו לה שורשים בעולם החיצוני, אם היא לא תוביל אי-פעם למדדים פעילים, היא תיכשל בתפקידה המהותי ותצטרך להיחשב פתולוגית או כושלת. זרם החיים שנכנס אלינו דרך עינינו או אוזנינו נועד לצאת מאיתנו דרך ידינו, רגלינו או שפתינו. שימושן היחיד של המחשבות שהוא מארח בעוד הוא בתוכנו הוא לקבוע את הכיוון הכללי שבו יפעלו איברים אלה, תחת הנסיבות הקיימות, כך שישרת את רווחתנו באופן הטוב ביותר.

בקצרה, מחלקת הרצייה (willing department) שבטבענו שולטת על אגף השיקול וגם על אגף הרגשות. או בשפה פשוטה יותר: תפיסה וחשיבה מתקיימות אך ורק לטובת ההתנהגות.

אני משוכנע שאיני טועה בקובעי שהממצא הזה הוא אחת מהמסקנות היסודיות שאליה מושך אותנו כל סחף המחקרים הפיזיולוגיים המודרניים. אני בטוח שכל בר-סמכא שישאל מהי

תרומתה הגדולה ביותר של הפיזיולוגיה לפסיכולוגיה בשנים האחרונות יענה שהשפעתה הניכרת ביותר היא בהדגמה, בתיקוף ובביסוס הפוריים של נקודת המבט הרחבה והכוללת הזאת [של מנגנון ההיגב].

אם כן, אני מזמין אתכם לבחון מהן ההשלכות העיוניות (speculative) האפשריות הכרוכות בהישג כביר זה של דורנו. הוא חולש זה מכבר על כל העבודה החדשה שנעשתה בפסיכולוגיה; אולם השאלה שאני מעוניין לשאול היא אם השפעתו אינה חורגת אל מעל ומעבר לגבולות הפסיכולוגיה, ואף לתחומה של התיאולוגיה עצמה. למעשה, אני מעוניין להסב את תשומת ליבכם כעת אל היחסים שבין עקרון ההיגב לבין לא פחות מאשר עקרון האמונה-באל (theism)² בכבודו ובעצמו.

איננו הראשונים בשדה מחקר זה. כותבים רבים ביקשו לומר שמנגנון ההיגב וכל המשתמע ממנו העניקו המתת חסד (coup de grâce) לאמונה התפלה באלוהים.

אם תפתחו לדוגמה ספר על פסיכולוגיה השוואתית, כגון "הרצון החייתי" (*der Thierische Wille*) של ג'ה שניידר, תמצאו – כרוכות בין הסוגיות מעוררות ההערכה שאיתן מתמודד המחבר בנושא דיונו ומופיעות לפנינו במקומות בלתי צפויים – את המתקפות הגרמניות התמימות והמעודנות ביותר על נסיגת התיאולוגים ועל אי-ההתאמה המוחלטת בין הסתגלויות-היגב כה רבות לסביבה, לבין קיומה של תבונה יצירתית. רבים מאיתנו כאן זוכרים שהיו זמנים שבהם השתמשו בקיומו של מנגנון ההיגב וההרמוניה בין בעל החיים לעולם כדי להוכיח את קיומו של האל. כעת משתמשים בהם כדי להכחיש את קיומו. סיבובו הבא של הסביבון עשוי להחזיר שוב את ההוכחה לקיומו של אלוהים.

לא אתיימר להיכנס לתוך עימות זה על דבר קיומו של אלוהים. אני חייב לנקוט גישה צנועה יותר ולהגביל את שאיפותיי להראות שאלוהים – בין אם הוא קיים, בין אם אינו קיים – הוא בכל מקרה סוג של ישות שאילו הייתה קיימת, הייתה מהווה האובייקט המתאים ביותר האפשרי לבעלי נפש (mind) כמו שלנו כדי להיחשב כשוכנת בכסיס היקום. במילים אחרות: התזה שלי היא שמציאות חיצונית כלשהי של טבע המוגדר כפי שטבעו של אלוהים חייב להיות מוגדר היא האובייקט המוחלט היחיד שהוא רציונלי ובו-בזמן גם אפשרי להתבוננותה (contemplation) של נפש האדם. אם נפש האדם היא אכן המבנה המשולש של התרשמות, מחשבה ותגובה, וזהו המבנה שאנו מתוכננים לו מלכתחילה, הרי כל דבר שהוא פחות מאלוהים אינו רציונלי, וכל דבר שהוא יותר מאלוהים אינו אפשרי.

האמונה-באל, היא צידוקה האובייקטיבי אשר יהא, תיראה אפוא כבעלת עיגון סובייקטיבי בהלימה לטבענו ככריות חושבות; ובמידה שבה היא תתיישב עם אמיתותו, תנבע מהראויות הסובייקטיבית (subjective adequacy) הזו הערבות החזקה ביותר האפשרית להתמדתה. זהו כעת – ויהיה בעתיד – האמצעי הקלסי של הדעה הרציונלית, מרכז הכובד של כל הניסיונות לפתור את סוד החיים: חלקם נופלים מתחתיה בפגמיהם; חלקם מחטיאים אותה מלמעלה

בהפרזה; והיא לבדה ממלאת כל צורך נפשי במידה נורמלית לחלוטין. הרווח המידי שלנו הוא אפוא פסיכולוגי. חקרנו קמעה פרק בהיסטוריה הטבעית של הנפש ומצאנו שבהיותו נושא של היסטוריה טבעית כזאת, ניתן לכנות את האל "האובייקט הרגיל (normal object) של האמנת הנפש". האם, בחשבון אחרון, הוא [האל] לאמיתו של דבר האמת החיה? – זוהי שאלה אחרת. אם אכן כך, הדבר יראה את התאמתו של מבנה הנפש שלנו לאופי המציאות. האם התאמה כזאת קיימת או אינה קיימת? נראה לי שזוהי אחת מהשאלות הנמצאות בתחום החלטתה של האמונה האישית. לא אגע כאן בשאלה זו, משום שאני מעדיף להישאר בנקודת המבט של ההיסטוריה הטבעית. רק אזכיר לכם שכל אחד מאיתנו רשאי להטיל ספק או להאמין בהרמוניה שבין יכולותיו לבין האמת; ובין אם הוא מטיל ספק או שהוא מאמין, הוא עושה זאת באחריותו ובהסתכנותו האישית.

”עֲלִיף לְהֶאֱמִין, עֲלִיף לְהַעֲזוּ,
כִּי אֵין בְּפִי הָאֱלִים כָּל הַבְּטָחָה,
רַק נֶס יְכוּל לְשִׂאתָךְ
לְאַרְץ הַמְּבֻטָּחַת הַיְפָה.”³

קעת אגדיר במדויק את כוונתי במונחים "אלוהים" ו"אמונה-באל" ואסביר מהן התיאוריות שאליהן התכוונתי בדבריי על הניסיונות לחרוג אל מעבר לאלוהים ולהציע חלופה טובה יותר מאמונה-באל.

אך ראשית, הרשו לי לבקש מכם להשתהות רגע נוסף על הדבר שכיניתי "תיאוריית ההיגב של הנפש", כדי שנהיה בטוחים שהבנו אותה עד תום קודם שנמשיך לבחון חלק מהשלכותיה – שעליהן במיוחד אדבר. איני בטוח שהיקפה המלא נתפס אף בקרב אלה שפרסמו אותה בלהט. לדוגמה, איני בטוח שכל הפיזיולוגים ערים לכך שתיאוריה זאת מחייבת אותם לראות את הנפש כמנגנון תכליתי במהותו. כוונתי בזאת היא שהכושר לחשוב או לבנות תיאוריה – המחלקה האמצעית של הנפש – מתפקד באופן בלעדי עבור תכליות שאינן קיימות כלל בעולם הרשמים שאנו מקבלים באמצעות חושינו, אלא מאורגנות באמצעות הסובייקטיביות הרגשית והמעשית שלנו גם יחד.⁴ זהו מעין שנאי (transformer) של עולם הרשמים שלנו אל עולם שונה לגמרי – אל עולמה של תפיסתנו; וההתמרה הזאת משרתת את ענייני של אופי הכרעות הרצון שלנו (volitional nature) ולא אף מטרה אחרת – תהא אשר תהא. הרסו את אופי הכרעות הרצון, את המטרות הסובייקטיביות המוגדרות, את ההעדפות, את החיבה להשפעות מסוימות, את הצורות, את הסדרים, ולא ייוותר אפילו מניע קלוש לעיצוב מחדש של הצורה הגולמית של ניסיונו.

אולם, משום שאנו בעלי מסד הכרעות רצון מפותח, הוא חייב להשפיע על העיצוב מחדש; אין מנוס מכך. תכניו של העולם נתונים (given) לכל אחד מאיתנו בסדר כזה זר לעניינינו הסובייקטיביים, עד שכמעט שאיננו יכולים – אף במאמץ של הדמיון – לצייר לעצמנו מהו העולם. עלינו לשבור

את הסדר הזה לחלוטין – ובבחירת הנושאים מתוכו שנוגעים לנו, ובקשירתם לנושאים רחוקים מהם, שלדעתנו "קשורים" אליהם, אנו מסוגלים לשזור חוטים מוגדרים של רצף ושל מגמה, לחזות מכשולים ולהיערך לקראתם; וליהנות מפשטות ומהרמוניה התופסות את מקום התוהו ובוהו. כלום אין סכמו של הניסיון שלכם בפועל, שגלקח ברגע זה והנסכם באופן חסר פניות, הוא בבחינת תוהו ובוהו מוחלט? הצרידות שבקולי, האורות והצללים בחדר ומחוצה לו, אוושת הרוח, תקתוק השעון, הרגשות הגופניים השונים שאתם עשויים לחוש באופן אישי – האם כל אלה יוצרים מכלול בכלל? כלום אין זה אלא המצב של שפיות דעתכם שבעטיו רוב האירועים הללו צריכים להיעלם מכם, וכמה אחרים – הצלילים שאני משמיע, כך אני מקווה – נדרשים לעלות ממקומות בוֹיכרוֹנכם, מקומות שאין להם דבר עם דברים סמוכים ומתאימים באירוע הזה, ולהצטרף אליהם במה שאנו מכנים "חוט מחשבה רציונלי" (rational train of thought) – רציונלי, משום שהוא מוביל למסקנה שיש לנו איבר שיכול להעריך אותה?

אין לנו איבר או יכולת שבכוחם להעריך את הסדר הנתון בפשטות. העולם הממשי, כפי שהוא נתון באובייקטיביות ברגע זה, הוא סך כל המצויים והאירועים כעת. אך האם אנו יכולים לחשוב על סך כזה? האם אנו יכולים להבין בהרף עין כיצד ייראה חתך רוחב של הקיום כולו בנקודה מוגדרת בזמן? בשעה שאני מדבר והזוֹבֵבִים מְזוֹמְזֵמִים, שחף שולה דג ממימי האמזונס, עץ נופל בערבות אדירונדק, אדם מתעטש בגרמניה, סוס מת בטרטריה ותאומים נולדים בצרפת. מהי המשמעות של כל זה? האם בוֹ-הִזְמִנִיּוֹת של אירועים אלה זה לצד זה – נוסף לעוד מיליון אירועים אחרים המנותקים זה מזה – יוצרת חיבור רציונלי ביניהם ומאחדת אותם לכדי משהו שאנו מבינים אותו כעולם? אולם בוֹ-הִזְמִנִיּוֹת משנית כזאת בלבד, ותו לא, היא הסדר האמיתי של העולם. זהו סדר שאין לנו דבר לעשות איתו מלבד להסתלק ממנו מהר ככל שנוכל. כפי שאמרת, אנו שוֹבְרִים אותנו: אנו ממיינים אותו להיסטוריה, ואנו ממיינים אותו לאומנויות, ואנו ממיינים אותו למדע; ואז אנו מתחילים להרגיש בבית. אנו יוצרים ממנו רבבות סדרות מאורגנות, ועל כל אחת מהן אנו מגיבים כאילו הסדרות האחרות אינן קיימות. אנו מגלים בחלקיו השונים יחסים שמעולם בעבר לא היו נתונים לחושים (יחסים מתמטיים, משיקים, חזקות, שורשים ופונקציות לוגריתמיות), ומתוך מספר אין-סופי שלהם אנו מכנים את חלקם מהותיים ומחייבים (lawgiving) ומתעלמים מיתרתם. קשרים אלה מהותיים, אך למטרותנו בלבד, והקשרים האחרים אמיתיים באותה מידה ונוכחים כפי שהם; ומטרותנו היא לחשוב בפשטות ולְצַפּוֹת. כלום תפיסות פשוטות וראיית הנולד אינן בפשטות תכליות סובייקטיביות? הן התכלית של הדבר שאותו אנו מכנים "מדע"; ונס כל הניסים – נס שטרם הובהר באופן ממצה באמצעות פילוסופיה כלשהי – הוא שהסדר הנתון מעמיד את עצמו לעיצוב מחדש שאנו מחילים על העולם. הוא מתגלה גמיש לרבות מהמטרות המדעיות שלנו, לרבות מהמטרות האסתטיות שלנו, לרבות מהמטרות והתכליות המעשיות שלנו.

כשאישי המעשה, האומן, או איש המדע נכשל, הוא אינו מובס. הוא מנסה שוב. הוא אומר שרשמי החושים חייבים להתמסר, הם חייבים להתכנס לצורה הרצויה.⁵ הם כולם מניחים הרמוניה בין טבע הכרעות הרצון שלהם לבין טבע הדברים. התיאולוג אינו עושה דבר נוסף לזה. ואף על פי שכל

מאמצי התיאולוגיה נכשלו עד כה, תורת ההיגב של מבנה הנפש יכולה רק להודות שהמאמצים עצמם צייתו בצורתם לחוק ההכרחי ביותר של הנפש.⁶

כעת אשוב לשאלה ששאלתי לעיל: איזה מין ישות הוא אלוהים אם הוא אכן קיים? למילה "אלוהים" נוספו משמעויות רבות בהיסטוריה של המחשבה האנושית, החל בוונוס וביופיטר ועד ה"אידיאה" שבין דפיו של הגל. אפילו חוקי הפיזיקה, בזמנים הפוזיטיביסטיים הללו, נתפסים כראויים להדרת כבוד אלוהית והוצגו כאובייקט היחיד המתאים להוקרתנו.⁷ כמובן, כדי שדיוננו יישא פרי, אנו חייבים לתת לו מובן מוגדר יותר מזה. אֵל לנו לכנות שום אובייקט שאנו נאמנים לו "אלוהים" בביטחון מלא, פשוט משום שהעמקת נאמנותנו היא אחת מהפונקציות של אלוהים. חייבים להיות לו אֵי-אלו מאפיינים פנימיים משלו מלבד זאת; ומשמעותה של אמונה-באל חייבת להיות אמונתו של האדם שמאמין שהאובייקט של הנאמנות שלו הוא בעל תכונות נוספות, שליליות או חיוביות, לפי העניין.

כעת, בנוגע לרבים מתוארי האל, מידותיהם ויחסיהם ההדדיים, העולם התגלגל למחלוקות. כל אלה אינן נחשבות למהותיות למטרתנו הנוכחית כל עיקר. אין אלה רק עניינים כגון האופן שבו האל מתגלה, השיעור המדויק של השגחתו ושל עוצמתו והקשר שלהן עם הרצון החופשי שלנו, היחס בין רחמיו לצדק שלו ומידת אחריותו לרוע; כי אם גם הקשר המטפיזי שלו לעולם התופעות, בין אם הוא סיבתי, עצמותי, אידיאלי, וכן הלאה – כל אלה הם עניינים של השקפות כיתתיות שאינן צריכות להעסיק אותנו כלל. מי שמתווכח לגביהן מניח מראש שהמאפיינים המהותיים של האמונה-באל ברורים זה מכבר; וענייננו הוא רק במאפיינים המהותיים הללו, בקטבים החשופים של הנושא.

כעת, מהם המאפיינים המהותיים הללו? ראשית, נחוץ שאלוהים ייחשב בתור הכוח העמוק ביותר ביקום; ושנית, עליו להיתפס בצורת אישיות בעלת נפש. אישיות זאת אינה צריכה להיות מוגדרת בפנימיותה יותר מאשר ככרוכה בתפיסתם של דברים מסוימים כיקרים ובזיהוי של נטיותינו לעבר דברים אלה – כשהדברים עצמם הם טובים וצודקים לגמרי. אולם, בהתייחסות אל אישיות האל מבחינת חיצוניותה, כביכול, יש להתייחס לאישיותו של אלוהים, כאל כל אישיות אחרת, כאל דבר שנמצא מחוץ לי, ושאל קיומו אני פשוט מגיע ומוצא אותו. כוח שהוא אינו אנו עצמנו, אפוא, שלא זו בלבד שהוא מאפשר צדק או מביא אליו,⁸ אלא הוא מגלם אותו והוא מכיר בנו; זוהי ההגדרה שאני חושב שאין מי שייטה לחלוק עליה. מגוונים הם הניסיונות לתאר לדמיוננו האנושי את קווי האופי האחרים של אישיות כה נעלה; מגוונות הן הדרכים להעלות על הדעת מהו האופן שבו יכולות להתבטא ההכרה וההקשבה לזעקתנו. חלקן גסות ואליליות; חלקן הם המאמצים הממושכים ביותר שעשה האינטלקט האנושי כדי להמשיך לחיות על הגבול החמקמק של הדברים במקום שבו מתפוגגים הדיבור והמחשבה. אולם חרף כל ההבדלים הללו, המהות עומדת ללא שינוי. יהיו אשר יהיו ההיבטים שבהם האישיות האלוהית שונה מאישיותנו או דומה לה, הן בעלות שורש משותף לפחות בכך – לשתיהן מטרות שחשובות להן והן יכולות לשמוע זו את קריאתה של זו.

בתוך זאת, אנו יכולים כבר לראות השלכה אחת ונקודת חיבור אחת לתיאוריית ההיגב של הנפש. כל נפש הבנויה על תבנית ההיגב המשולשת חייבת תחילה לקבל את רשמיה מהאובייקט שהיא עומדת מולו; להגדיר מהו אותו אובייקט ולהחליט אילו אמצעים נוכחותו מצריכה; ולבסוף להגיב. שלב התגובה תלוי בשלב ההגדרה, והיא תלויה כמובן בטבעו של האובייקט היוצר את הרשמים. כשהאובייקטים ממשיים, מובחנים ומוכרים, תגובותינו מוצקות וודאיות דיין – לעיתים קרובות אינסטינקטיביות. אני רואה את השולחן – ונשען עליו; אני רואה את פניכם השקטות – ואני ממשיך לדבר. אולם האובייקטים לא יישארו ממשיים ומובדלים: הם ממזגים את עצמם למהויות כלליות והם מצרפים את עצמם למכלול – ליקום. או אז האובייקט שעומד מולנו, שמקיש על הדלת המנטלית שלנו ומבקש שנכניס אותו, שנארגן אותו, שנחליט לגביו ושנפגוש אותו באופן פעיל – הוא היקום כולו בעצמו והמהות שלו.

איזה דבר הם וכיצד עליי לפגוש אותם?

מבול האמונות והמערכות שוטף אז פנימה. פילוסופיות ושלילה של פילוסופיה, דתות ואתאיזמים, ספקות ומיסטיקות, אופני רגש מבוססים ונטיות מעשיות מורגלות – כולם דוחפים זה את זה; משום שכולם הם ניסיונות – חפוזים, ארכניים או בעלי משך זהה – לענות על שאלה הרת גורל זאת. והתפקיד של כולם, ארוכים או קצרים, שהלכי הרוח והמערכות גם יחד משרתים אותו ומשתלבים בו, הוא לשרת את השלב השלישי – שלב הפעולה. משום שאף אחד מהם אינו סופי. הם בעצמם רק המקטע האמצעי של העקומה המנטלית – ולא סיומה. כשהדחף התיאורטי האחרון גווע, הוא אינו משלים את התהליך המנטלי: הוא רק מבשר את בואו של הרגע המעשי שבו לבדו מוצא המעגל המנטלי את מנוחתו הקצובה.

אנו משלים את עצמנו בקלות לגבי שלב הביניים הזה. לעיתים אנו חושבים שהוא סופי, ולעיתים אנו נכשלים לראות – לנוכח השונות האדירה באורך ההרהורים שעשויים למלאו ובמורכבותם – שהוא עשוי להיות בעל תפקיד מהותי אחד בלבד, התפקיד שעליו הצבענו: להגדיר את הכיוון שאליו תפנה פעולתנו, מיידית או עקיפה.

אם אומר בפשטות "הבל הבלים, הכול הבל!" אני מגדיר את האופי הכולל של הדברים בדרך שנושאת עימה השלכות מעשיות באופן החלטי ממש כפי שהיה אילו כתבתי בעשרים כרכים את המסכת *De Natura Rerum*.⁹ המסכת עשויה להתחקות אחר השלכות בדיוק רב יותר מאשר המימרה; אולם הערך היחיד במסה או במימרה הוא שיש להן השלכות. ההגדרה הארוכה אינה יכולה לעשות דבר מלבד לשרטטן; ההגדרה הקצרה עושה לא פחות מכך. אומנם ייתכן שאם שתי הגדרות שונות לכאורה של אותה מציאות שלפנינו יהיו בעלות השלכות זהות, הרי ששתי ההגדרות הללו הן למעשה הגדרות זהות, המצטעפות ומתחזות לשונות רק מפאת גיבוב המילים שבו הן מבוטאות.¹⁰

לצערי, זמני קצר מכדי שאוכל לפתח את האמת הזאת כאן כראוי לה; אך אניח שתקבלו אותה ללא ויכוח נוסף ואמשיך לצעד הבא בטיעון שלי. ופה, שוב, אבקש את תשומת ליבכם המלאה

לרגע בעודי פוסח על הנושא הזה במהירות רבה יותר משהוא ראוי לה. כל מבט על היקום, אמיתי או כוזב, שייבא לסיפוק מלא של הנפש מוכרח לציית לתנאים שהנפש עצמה אוכפת, ומוכרח לפחות לתת לנפש להיות השופטת המחליטה אם נכון יהיה לכנותו "יקום רציונלי" או לא. שכן לא כל טבע של דברים שעשוי להיראות רציונלי עשוי גם להיראות רציונלי מעצם קיומו (ipso facto); ואילו לא ייראה רציונלי, הוא ייסר את הנפש בחוסר נחת מתמשך עד שיתעצב או יפורש בצורה שונה ונוחה יותר. החקר של קני המידה של הנפש לרציונליות, ההגדרה של דרישותיה במובן זה, הם נושא מעניין ביותר שלפרטיו איני יכול להיכנס כעת.¹¹ אך אני חושב שתאפשרו לי לומר ללא ויכוח את זה: לכל שלוש המחלקות של הנפש יש השפעה על העניין, וכל תפיסה שתעבור את הבחינה לא תפגום באופני הפעולה המהותיים של אף אחת מהן או תשאיר אותן ללא יכולת לפעול.

כיצד נסביר מדוע כל נוסחה שמתיימרת להיות אוניברסלית, כל מערכת של פילוסופיה שמרימה את ראשה, סופגת את מטח הביקורות הבלתי-נמנעות ממחצית האנושות ונופלת לאחור, כדי להפוך לעיקר האמונה של עדה קטנה לכל היותר? או שהיא השליכה מרשטה את כמה מרשמי החושים שלנו – את אלה שאנו מכנים "עובדות הטבע" – או שהיא השאירה את מחלקת התיאוריה וההגדרה כשיש בה חוסר עקביות רב ומעברים גסים. או שלבסוף, היא הותירה אחד או יותר מכוחות הרגש היסודיים והפעילים שלנו ללא כל אובייקט מחוץ לעצמם שיוכלו להגיב לו או לחיות בעבורו. כל אחד מהפגמים האלה קטלני להצלחתה המלאה. ודאי שמישהו יגלה את הפגם, יסרוק את המערכת ויחפש אחרת במקומה.

בעבור קהל של תיאולוגים איני צריך להרחיק לכת כדי לאסוף דוגמאות שימחישו את כוונתי. אף לכם באופן מיוחד, בתור דובריו הרהוטים של היוניטריאניזם של ניו אינגלנד, לא יידרש זמן רב לספק דוגמאות כאלה, מהמניעים שהובילו לפרישתכם מהקלוויניזם של אבותינו האורתודוקסים, בשל השלב השלישי, או המעשי [של מנגנון ההיגב]. אֵל שמתיר מקום קטן כל כך לאהבה, גזירה קדומה שנוטלת מהמאמצים את כל החדווה שבהם ואת כל פירותיהם – הם תפיסות אי-רציונליות משום שהם אומרים לכוחותינו היקרים ביותר: אין אובייקט בעבורכם.

ובכן, ממש כמו שבתחומה של האמונה באל, סוגים מסוימים שורדים יותר מן האחרים בשל הגיון הרציונליות המעשית הגדולה יותר שיש להם, כך גם האמונה באל עצמה, בהגיון הרציונליות המעשית שלה, תשרוד בוודאי את כל מערכי האמונות הנחותות ממנה. מטריאליזם ואגנוסטיזם (agnosticism), אף אילו היו אמיתיים, לא יוכלו לעולם לזכות ולהתקבל כאוניברסליים ועממיים; משום ששניהם כאחד מציעים פתרון שהוא אי-רציונלי לשליש המעשי של טבענו ושאינו לעולם לא נרגיש בבית באופן הנובע מרצוננו (volitionally). כל אחד מהם יוצא משלב שני או תיאורטי של תפקוד מנטלי, וכשיש בו הגדרה מהותית של טבע הדברים, נוסחת הנוסחאות שלו מוכנה. המערך של כוחותינו הפעילים עומד כולו בציפייה והם חסרי סבלנות לאות שיאמר להם כיצד לפרוק את עצמם עמוק וביעילות על החיים. "ובכן!" הם קוראים, "מה עלינו לעשות?" "איננו יודעים, לא נדע!" (ignoramus et ignorabimus¹²) אומרת האגנוסטיות. "פעלו על

אטומים ועל תנודתם!" אומר המטריאליזם. איזו קריסה! רכבת הנפש מקרטעת, המנוע האמצעי שלה אינו מצליח להניע את קַצָּה, המעגל נקטע בחצי הדרך לסיומו; הכוחות הפעילים נותרים בדד וללא אובייקט לפרוק עליו אנרגיה. הם מתנוונים, חולים וחדלים; או לחלופין, מתוך הזעזוע והריגוש האצור בהם, הם מותירים את המנגנון המפעיל אותם בחוליו עד שפתרון הולם יותר, נוסחה רציונלית לעשייה, יספקו מזור לחיבוטי הנפש האלה.

כעת, אמונה-באל מאז ומעולם עומדת מוכנה כשבידה הפתרון הרציונלי המעשי ביותר שניתן להעלות על הדעת. אין אנרגיה של טבענו הפעיל שהיא אינה פונה אליה בסמכותיות; אין רגש שאת המתח האצור בו היא אינה משחררת בנורמליות ובטבעיות. בהינף אחד היא הופכת את הזה (it) המת והריק של העולם לאתה (thou) חי, שהאדם השלם עשוי להיות בקשר איתו. לכם, על כל פנים, איני צריך להכביר מילים בניסיון להוכיח את ההתאמה העילאית שלה לכל הדרישות שבכוח המחלקה השלישית של הנפש להטיל על המחלקה השנייה.

ההכרעות של טבענו חייבות אפוא, עד קץ הימים, להפעיל לחץ קבוע על המחלקות האחרות של הנפש כדי לרתום אותן לשירות לאור המסקנות של האמונה-באל. נוסחאות מנוגדות אינן יכולות להיות יותר מאשר תפיסות זמניות. תיאוריות של תת-אמונה-באל (infra-theistic) חייבות להיות תמיד בחוסר שיווי משקל; משום שהמחלקה השלישית אורבת תמיד מהמסתור, מוכנה לעמוד על זכויותיה, ובסימן הראשון שמצדיק זאת היא משתחררת לקפיצתה הקטלנית וממירה תפיסות אלה לצורה אחרת שבה בלבד יכולים לשרור השלווה הנפשית והסדר.

השאלה היא אפוא: האם המחלקות הראשונה והשנייה, האם עובדות הטבע והפיתוח התיאורטי שלהן, לעולם יובילו למסקנות של אמונה-באל?

ההיסטוריה של הפילוסופיה בעתיד היא הסמכות היחידה שתוכל לענות על שאלה זאת. אני על כל פנים מנוע מלהיכנס לכך היום, משום שתהא זו נטישה של נקודת המבט של ההיסטוריה הטבעית הטהורה שברצוני לשמור.

הוודאות היחידה היא שהיכולת התיאורטית שוכנת בין אש אחת לשנייה שלעולם אינן נותנות לה מנוח, והן גורמות לה לתקן את נוסחאותיה ללא הרף. אם היא שוקעת לתוך אמונה-באל בוסרית, קצרת רואי ואלילית, הרי מגיעה המחלקה הראשונה במצבור עובדות החושים שלה ומסלקת אותה מתגובתה הדוגמטית. אם היא שוקעת בבטלה לשיווי משקל עם אותן עובדות של החושים כשהן נצפות בחיצוניותן המכנית הפשוטה, מתעוררת לה מייד התבונה המעשית והופכת את הספה הנוחה הזו למיטה של קוצים. לכן זה נמשך מדור לדור – בפעם אחת תנועה של קבלה מבחוץ, בפעם אחרת התרחבות מבפנים; המחלקה השנייה עבדה תמיד עד כלות, אך מעולם לא פטרה עצמה מהעומס שבנשיאת החלק האחראי ביותר במבנה המארגן. היום, יבול של עובדות חדשות; מחר, פריחה של מניעים חדשים – היכולת התיאורטית צריכה תמיד להשפיע על השינוי, והחיים המתפתחים בתוך כך כה מורכבים, עדינים ואדירים, עד שכוחותיה לחשיבה כמעט פוקעים מהמתח. ראו כיצד בצרפת, תכריכי המומיה של הפילוסופיה התיאורטית

האקדמית והממוסדת נקרעים בידי עובדות האבולוציה וכיצד עובדים ההוגים הצעירים! ראו כיצד בבריטניה, היבשושיות של האסכולה האסוציאניסטית¹³ (associationist) הנוקשה, ששלטה בנו אך אמש תחת ניהולם של מיל, ביין וספנסר, מפנה את מקומה לצורות נדיבות יותר של אידיאליזם, שנולדו מצרכים רגשיים דחופים יותר העוטפים את אותן עובדות בהרמוניות אינטלקטואליות איתנות בהרבה! אלה אינם אלא שינויי כיוון אל היעד המשותף, להשקפת העולם (Weltanschauung) הסופית של הסובייקטיביות המרבית כמו גם העושר האובייקטיבי, שתלבש בכל מחיר – יהיו תכונותיה אשר יהיו – את צורת האמונה-באל.

קעת הרשו לי לומר מילה על הערה שאנו שומעים לעיתים קרובות מהאגף האנטי-תאיסטי: זה רדוד, זה נבזי, זוהי הדרגה הנמוכה ביותר של אי-מוסריות, להניח למחלקה השלישית להתפרץ ולהעלות את דרישותיה ולתת לה מקום כלשהו בהצבעה על השאלה מהי אמת ומהו שקר; על הנפש להיות נייר חלק חסר תגובה, שהמציאות פשוט תבוא אליו ותרשום על גביו את הגדרתה הפילוסופית, כפי שהעט רושם תנודות על גיליון הכרונוגרף.¹⁴ "מכל ההתחסדויות המתחסדות בזמנים מתחסדים אלה",¹⁵ זאת נראתה לי תמיד העלובה ביותר, במיוחד כשהיא מגיעה מפסיכולוגים מוצהרים. כאילו יכולה הנפש, באופן העולה בקנה אחד עם הגדרתה, להיות נייר חלק ללא תגובה בכלל! כאילו ייתכן שרעיון יופיע למטרה שאינה תכליתית, מלבד להראות לנו את הדרך ממצב עניינים שבו חושינו מבינים את הדברים, למצב עניינים אחר שבו חפץ רצוננו! כאילו שה"מדע" עצמו היה דבר אחר מסוג כזה של תכלית לתשוקה, ועוד תשוקה מוזרה! וכאילו באופן מיוחד ה"אמיתות" של הפיזיקה הגולמית – שאותם החרדים לטוהר האינטלקטואלי טוענים להיותה הצורה הלא-פגומה היחידה – אינן בנות שינוי והפרכה של סדר העולם הנתון בפשטות, לתוך סדר המומשג רק בעבור נוחיותה של הנפש ולהנאתה, כשם שכל עקרון אמונה-באל עשוי להיות!

הפיזיקה היא חלק אחד בלבד בלהטוט הגדול שבו יכולת החשיבה שלנו משחקת תדיר בסדר ההוויה כפי שהוא מציג את עצמו לתפיסתנו. היא מתמירה את הרמה המתה באילמותה והרציפה של העולם ה"נתון" לכדי עולם שונה לגמרי של הבדלים חדים ושל כפיפויות מדרגיות (hierarchical subordinations) אך ורק כדי להשביע את רצונן של תשוקות סובייקטיביות מסוימות שיש לנו.¹⁶

ועד כמה שאנו יכולים לראות, העולם הנתון קיים רק בשביל פעולה. בכל קנה מידה, הסיכוי היחיד שלנו לגשת אליו הוא באמצעות פעולה; משום שלעולם לא נוכל לטעום ממנו בתפלות הבלתי ניתנת לתיאור של מצבו התולי. ההצעה שהמאויים הסובייקטיביים של האדם יישארו סבילים עד שהאמת תבטא את עצמה מתוך הסביבה, כמוה כהצעה שאזמלו של הפסל יישאר סביל עד שהפסל יגלה את עצמו מתוך האבן. אנו מוכרחים לפעול! והברירה היחידה שנותרה לנו היא בין פעולה שתוצאותיה דלות לפעולה שתוצאותיה עשירות. החובה האפשרית היחידה בעניין היא החובה להשיג את התוצאות העשירות ביותר שהחומר הנתון יאפשר. העושר נמצא, כמובן, באנרגיה של כל שלוש המחלקות של המחזור המנטלי. אין להפנות עורף לאף "עובדה"

הגלויה לחושים של המחלקה הראשונה, אין לשתק אף יכולת של המחלקה השלישית; ועל המחלקה השנייה ליצור ביניהן גשר בלתי ניתן להריסה. טבעי הדבר שהרגלם של התיאולוגים להזניח את המחלקה הראשונה יעורר תרעומת; אך אין זה טבעי כלל שהתרעומת תלבש צורה של גינוי גורף של המחלקה השלישית. זהו שוב סיפור היונה של קאנט, הבזה ללחץ האוויר.¹⁷ פוזיטיביסטים מסוימים ממשיכים לשנן לנו שלמול ההרס של כל אל ואליל אחרים, נותרה אלוהות אחת עומדת זקופה – שמה הוא אמת מדעית ובפיה אין אלא דיבר אחד, אך זהו דיבר נעלה, שאומר לא תאמין באל, משום שאמונה זאת תספק את נטיותיך הסובייקטיביות, וסיפוקן הוא גנאי אינטלקטואלי. ג'נטלמנים מצפוניים אלה סבורים שהם התגברו על כוח הכבידה – שחררו לגמרי את הפעולות המנטליות שלהם מהשליטה של הנטיות הסובייקטיביות. אך הם שוגים באשליות. הם פשוט בחרו – מתוך המערך השלם של הנטיות שבשליטתם – את הנטיות שלבטח יבנו, מתוך החומרים הנתונים, את התוצאה הדלה ביותר, הנמוכה ביותר, הצחיחה ביותר – כלומר את העולם המולקולרי המצומצם – והקריבו את שאר הנטיות.¹⁸

ההבדל העיקרי בין האדם לבהמה נמצא בשפע החיוני של הנטיות הסובייקטיביות שלו – בפשטות, מותר האדם מן הבהמה רק במספר רצונותיו הפיזיים, המוסריים, האסתטיים והאינטלקטואליים ובאופיים הדמיוני וחסר-הנחיצות. אלמלא היו חיי האדם חיפוש אחר הדברים המיותרים, הוא לעולם לא היה בונה את עצמו בחוסן כפי שעשה בתחום הדברים הנחוצים. ומתוך המודעות לכך עליו להפיק את הלקח שעליו לתת אמון ברצונותיו; שאף על פי שהסיפוק שהם מזמנים נראה רחוק מהעין, חוסר הנוחות שהם מזמנים עודנו המדריך הטוב ביותר לחיים ויוביל אותו לעניינים שהם לחלוטין מעבר ליכולתו לאמוד בהווה. קטמו את הבזבזנות שלו, ישבו את דעתו – ותעקרו אותו. הרעב לעקביות מיידית בכל מחיר, או הדבר שהלוגיקנים מכנים "חוק החסכנות" – שאינו אלא התשוקה לחשוב על היקום בדרך חוסכת-העבודה ביותר – אם יהפוך לחוק הבלעדי של התודעה, יביא להרס התפתחות האינטלקט עצמו כמעט במידה שבה ייהרסו הרגשות או הרצון. התפיסה המדעית של העולם בתור צבא של מולקולות משביעה את התיאבון הזה לאחר שעוצבה ברוב הוד. אך אם הדת של הבלעדיות המדעית (exclusive scientificis)¹⁹ תצליח ביום מן הימים לחנוק את כל סוגי התיאבון האחרים מרוח האומה ולהטמיע בגזע (race)²⁰ שלם את הרעיון שלפיו הפשטות והעקביות דורשות למחוק כל רעיון שאינו חלק מהסינתזה המדעית כביכול; אומה זאת, גזע זה, ייכחד לבטח וייפול טרף לשכניו העשירים והמבוססים יותר, ממש כשם שחיות הבר, בהכללה, נפלו טרף למין האנושי.

בי עצמי מקנן חשש קל לגזענו האנגלוסקסי. המוסר, האסתטיקה והרצונות המעשיים שלו מעצבים שדה תבואה צפוף מספיק שטרם חושל תער אוקאם²¹ מדעי שיוכל לקוצרו. אבירי התער לעולם לא יהיו ליותר מאשר כת; אך כשאני רואה את המסדר שלהם גדל בממדיו – וגרוע מכך, כשאני רואה שטיעוני השלילה שלהם צוברים יוקרה וסמכות כמעט באותה מידה שלה זוכים טיעוניהם המחייבים בקרב הציבור הנוח להשפעה – אני חש שההשפעות הפועלות להפוך את המנטליות שלנו לברברית החלו להתחזק וכי נדרשת פעולה נגדית חיובית כלשהי. וכשאני שואל

את עצמי באיזו חזית תיבלם הפלישה, איני מוצא תשובה טובה יותר מזו שמציע מבט ברחבי אולם זה.

לצורך משימה חשובה זו אין קבוצת אנשים מתאימה יותר מאשר אנשי הכמורה היוניטרית. מי יכול לתמוך בזכויות המחלקה השלישית של הנפש בחן רב יותר מאלה שהראו לפני זמן רב כיצד נלחמו וסבלו עבור המחלקה הראשונה? כפי שאז שרפתם את כבלי המסורת הכנסייתית הצרה, בהתעקשותכם שאסור לעובדות החוש ותוצאות המדע להישאר מחוץ לשיקול הסינתזה הדתית, כך עודכם יכולים להיות מקדמיה של השלמות המנטלית ושל כל צדדיה. אתם עשויים, במידה שווה של הצלחה, למנוע את עיצובה של מסורת מדעית צרה ולהתיר את כבליה של כל סינתזה שתתיימר להשאיר מחוץ למערכת השיקולים את אותן צורות של קיום, אותם יחסים של מציאות, שעבורם הנטיות הפעילות והרגשיות שלנו בהווה הן דרכי הגישה היחידות. אני שומע שאומרים שהזרם היוניטרי אינו גדל בימים אלה. איני יודע מהי מידת האמת באמירה זאת; אך אם היא נכונה, הרי זה משום שהספינה הגדולה של האורתודוקסיה מתקרבת לנמל וקברניטה נקרא לסיפון. אם רק תובילו במדע התאיסטי בהצלחה כפי שהובלתם בתיאולוגיה מדעית, מובחנותכם בתור יוניטרים כנראה תיעלם מפיות האנשים; משום שמשימתכם תיחשב לכזו שבוצעה ותפקידכם יגיע לסופו. עד ליום רחוק זה, מצפה לכם די עבודה בשני הכיוונים.

לעת עתה, הרשו לי לעבור לחטיבה הבאה של הנושא. אמרתי שאנו מאולצים להתייחס לאלוהים בתור האובייקט הפשוט של ההאמנה של הנפש – היות שכל תפיסה שנחותה מאלוהים אינה רציונלית, אם המילה "רציונלית" תובן במלוא משמעותה; ואילו כל תפיסה של כל דבר מעבר לאלוהים אינה אפשרית – אם הנפש האנושית בנויה על תבנית ההיגב המשולשת שדנו בה באריכות. חלקה הראשון של התזה הובהר. תפיסות של תת-אמונה-באל, מטריאליזם ואגנוסטיזם, אינן רציונליות משום שהן בגדר תמריצים שאינם הולמים את טבעו המעשי של האדם. כעת עליי להצדיק את חצייה השני של התזה.

אני מעז לומר שחלקכם עשוי להתבלבל בתחילה מכך שאדבר על תפיסות המוסכות על מה שמעבר לאלוהים ועל ניסיונות לרחף מעליו או להתחרות בו; לכן אסביר כעת בדיוק את כוונתי. כשהגדרתי את תאריז המהותיים של אלוהים, אמרתי שהוא אישיות שנמצאת מחוץ לנו ושונה מאיתנו, כוח שהוא אינו אנו. כעת, הניסיונות שעליהם אני מדבר – לעוף מעבר לאמונה-באל – הם ניסיונות להגיע אל מעבר לשניות המוחלטת של אלוהים ושל המאמין בו, ולהפוך אותה לזוהת כזאת או אחרת. אם דרכים של תת-אמונה-באל להתבונן על העולם משאירות אותו בגוף שלישי, זה ותו לא; ואם האמונה-באל הופכת את הזו לאתה – אנו יכולים לומר שהתיאוריות האחרות הללו מנסות להלביש אותו באדרת של גוף ראשון ולעשותו חלק ממני.

אני מודע היטב לכך שאני מתחיל לפסוע על קרקע שבה הבחנות חדות עלולות לעוות בקלות את העובדות.

את המובן הזה של ההשלמה הרגשית עם אלוהים, המאפיין את רגעיה המרוממים ביותר של תודעת האמונה-באל, ניתן לכנות "אחדותיות" (oneness) עימו, וכך נראה שמחיקה של האמונה עצמה עולה עיקרון מוניסטי. אך המודעות הזאת של כניעה עצמית, של איחוד מעשי מוחלט בין העצמי של האדם לבין האובייקט האלוהי של התבוננותו, היא דבר אחר לגמרי מכל סוג של זהות עצמותית. עדיין האובייקט אלוהים והסובייקט אני הם שניים. עדיין אני פשוט מגיע אליו ומוצא שקיומו נתון לי; ושיאו של האיחוד המעשי שלי עם הדבר הנתון מעצב באותה שעה את שיאה של תפיסתי, שכעובדה מספרית של הקיום אני דבר אחר לחלוטין מהאלוהות שזוהרה ממלא אותי.

כעת, נראה לי שסוג האיחוד היחיד של יצור ושל יוצרו, העולה בקנה אחד עם אמונה-באל ראוייה לשמה, הוא מסוג רגשי ומעשי זה; והוא מבוסס ללא אפשרות שינוי על העובדה האמפירית שנושא המחשבה והאובייקט הנחשב הם שניים מבחינה מספרית. כיצד נפשי ורצוני, שאינם אלוהים, יכולים עדיין להכירו ולהעפיל לפגוש אותו, כיצד בכלל הגעתי לניתוק כה רב ממנו, וכיצד אלוהים עצמו בא לידי קיום בכלל – הן בעיות שמבחינתו של המאמין יכולות לעמוד לנצח בלתי פתורות ובלתי פתירות. די לו למאמין לדעת שהוא עצמו פשוט ישנו וכי הוא צריך את אלוהים; וכי מעבר לקום הזה אלוהים פשוט ישנו ויהיה לנצח, ובדרך כלשהי ישמע את קריאתו. בביטחון המעשי של עובדות אמפיריות אלה, ללא "תורת הכרה" (Erkenntnisstheorie) או אונטולוגיה פילוסופית, ללא מטפיזיקה של האצלה או יצירה שיצדיקו אותן או יעניקו להן מובן – במבורכות (blessedness) של ההכרה בהן כנתונות ותו לא, שוכנות כל השלווה והעוצמה שהמאמין משתוקק להן. הסכר של החיים הדתיים פתוח, וזרמם יכול לשטוף דרכו.

צד אמפירי ומעשי זה של עמדת האמונה-באל, הטוהר והענווה התיאורטיים שלו, הם מה שאני מבקש להדגיש כאן. נסיקותיה הנעלות ביותר של המיסטיקה של האמונה-באל, במקום להתיימר לחזור אל סודותיו של האני ושל האתה בסגידה, ולהתעלות על השניות במחווה אינטליגנטית, מפנות את גבן בפשטות לניסיונות אלה. עבורן, הבעיה פשוט נעלמה; מנקודת מבטה של גישה שמסרבת להבחין בקשיים תיאורטיים עקרים כאלה, הבעיה אינה קיימת. קחו רק את "ושלום אלוהים הנעלה על כל שכל"²² והשאלות בנוגע להבנה יחדלו לבלבל ונקיפות המצפון הדקדקניות ישככו. במילים אחרות: אמונה מיסטית באל, אמונה שבמבט ראשון נראה שהתעלתה על האחרות היסודית של אלוהים מהאדם, עשתה זאת פחות מכול בדרך התיאורטית. תבנית הפעולה של התהליך שלה הוא בדיוק כמו זה של האדם הפשוט שמתמודד עם העובדה הפשוטה ביותר של סביבתו. הוא, כמו גם המאמין באל, משתהים במחלקה השנייה של נפשם רק עד כמה שהדבר נחוץ כדי להגדיר מהי הנוכחות שהם מתעמתים איתה. המאמין באל מחליט שאופיו הוא כזה שעליו להיענות לו בתגובה דתית; ולתוך תגובה זאת הוא יוצק מייד את נשמתו. התבוננותו במה של החיים מובילה לתוצאות כה מיידיות ורציונליות באינטימיות שלהן עד שהלמה, הכיצד והמניין שלו הן שאלות שמאבדות את דחיפותן. "הרגש הוא הכול", אומר פאוסט. הערוצים של המחלקה השלישית רוקנו את אלה של המחלקה השנייה מתוכנם; והשמחה על העובדה שהקיום הביא את עצמו למה שהוא מבטלת את כל ההשערות לגבי איך הוא יצר את עצמו בכלל.

אך כעת, אף על פי שלדעת רוב הבריות עמדה כזאת תהיה עמדה של איזון רציונלי, אין זה קשה להעלות שיקולים מסוימים שלאורם תנועה נפשית כה פשוטה ומעשית מתחילה להיראות דווקא קצרת רוח ומאיכות פחותה, ומשוללת סגנון אינטלקטואלי. הקבלה הקלה של גבול אטום להבחנתנו העיונית; שביעות הרצון לגבי ישות שאת אופייה אנו פשוט תופסים מבלי להקיפה לעומקה, ושקשרינו איתה לאחר נקודה מסוימת יכולים להיות רק מסוג של הכרעות רצוניות ורגשיות; מעל לכול, ההסתפקות הנוחה הזאת המכילה שניות ריקה ובלתי מתווכת – האם הם אינם התמונה עצמה של חוסר הנאמנות לזכויות ולחובות של התבונה התיאורטית שלנו?

ודאי, אם היקום הגיוני (ואנו מוכרחים להאמין שהוא כזה), הוא חייב להיות כפוף לאפשרות, בכוח לפחות, שהוא ניתן להסבר מלא, עד הטיפה האחרונה, ללא שיור. האין זה עלבון למילה "תבוני" (rational) עצמה לומר שהאופי התבוני של היקום ושל בוראו אינם יותר מכך שאנו למעשה מרגישים בבית בנוכחותם ושכוחותינו תואמים את תביעותיהם? האם הם אינם דורשים למעשה להיות מובנים על ידינו יותר מאשר שנגיב להם? האם התפתחותה לאין ערוך של המחלקה השנייה של נפש האדם אינה הדר נזרו ומהותו הנעלה, והאם ידיעת האמת אינה ייעודו המוחלט? ואם אכן כן, החייב הוא לקבל כפשוטם חיים רוחניים של "טיפוס ההיגב", שצורתם אינה גבוהה מזו שמחיה את עמוד השדרה שלו – יתר על כן, מזו שמחיה את חלקיה המתפתלים של כל תולעת מעוותת?

נקל לראות כיצד טיעונים ותהיות כאלה עשויים להביא לבנייתו של האידיאל של גורלנו הנפשי, הרחוק מהאידיאל הדתי הפשוט והמעשי שתיארנו. אנו רשאים אפוא להתחיל לשאול אם דברים כמו תגובות מעשיות יכולים להיות תולדתה ומטרתה של כל האנרגיה הקוגניטיבית שלנו. פעולות חיצוניות בלבד, שינויים במצבם של חלקים של החומר (משום שהם אינם דבר מעבר לזאת) – האם הם יכולים להיות שיאם של קשרינו אל טבע הדברים והגשמתם? האם הם עשויים ליצור תוצאה שבחינה של כוחות התבונה דמויי האל שלנו תעלה שהם כפופים אליה בלבד? רעיון כזה, אם נבחן אותו לעומקו, יתחיל להיראות אבסורדי. איזה שינוי עשוי לחולל לטבע הדברים המקום שממנו פיסת החומר הזאת באה ולאן שהיא הולכת, מלבד לכל היותר בואה ולכתה של תנועת הקציר שתודעתנו הפנימית המופלאה עשויה לאסוף?

וכן, בטבעיות ובהדרגה, אדם עשוי להיות מובל מנקודת המבט המעשית של האמונה-באל למה שאני מכנה נקודת מבט גנוסטית (gnostical).²³ אנו עשויים לחשוב שקיומה של המחלקה השלישית של הנפש, עם פעולותיה הצודקות ופעולותיה המוטעות, קיימת אך ורק כדי לשרת את המחלקה השנייה; ואנו עשויים לחשוב שאין לקיומו של ממד הפעולות שלנו מטרה אחרת מלבד להאיר את המודעות הקוגניטיבית שלנו בניסיון המתקבל מתוצאותיה. בבסיסם, האם החושים והרגשות כולם אינם אלא אופנים עכורים ומבולבלים של דבר שבצורתו הצלולה הוא הכרה נבונה? האם הניסיון כולו אינו אלא סעודה מפרי עץ הדעת טוב ורע, ותו לא?

שאלות אלה מלבנות אש של צמא גנוסטי בלתי ניתן להרוויה, שרחוק מהאמונה-באל בכיוון אחד כפי שהאגנוסטיות רחוקה ממנה בכיוון השני; והיא [הגנוסטיות] אינה שואפת לדבר פחות

מהאחדות המוחלטת של הידע ושל האובייקט שלו ומסרבת להסתפק בדבר מלבד מיזוג, המסה ורוויה של רשמים ופעולה עם היגיון, ואיחוד של כל שלוש המחלקות של הנפש לאחת. זמננו הערב קצר מלדבר בפירוט על שיטות גנוסטיות (גם אילו היה בידי הידע, שאין לי). המטרה של כולן היא לתאר בכלליות סוג של תהליך שבראשיתו עולה הרוח (spirit), ובנושבה היא ממצה את כל מעגל הניסיון הסופי, והיא תשוב לבסוף ותעמיד את עצמה בתור האובייקט של עצמה כשהוא בשיאו. שיא זה הוא המודעות הדתית. בגובהה המסחרר של תפיסה זו, שצורתה האחרונה והידועה ביותר היא הפילוסופיה ההגליאנית, מילים החלטיות אינן מצליחות לשרת את תכליתן; והיעד הסופי – המקום שבו אובייקט וסובייקט, מושא לסגידה והסוגד לו, עובדות וידיעתן, מתכנסים לאחד, והמקום שבו אין דבר שנותר מחוץ לאחד זה, ושאותו אנו יכולים לכנות בשוויון נפש פעולה או עובדה, מציאות או רעיון, אלוהים או בריאה – את היעד הזה, אני אומר, יש להציע לאינטליגנציה המתנדנדת והמתנשמת שלנו באמצעות מטפורות פיזיקליות גולמיות, "הצבות", "שיבות עצמיות", "הרחקות" ו"שחרורים", שכמעט שאינן עוזרות להבהיר את העניין.

אך מתוך קרֶפֶן של הטעייה וההתפתלות של כל אלה, נראה שאנו תופסים מעט מזעיר מהצצה אל מצב שבו המציאות שניתן לדעת והכוח לדעת נהיו כה תואמים בהדדיות עד שכל אחד מהם נספג בזולתו עד תום והשניים נהיו לבשר אחד; מצב שבו האור יספוג באופן כלשהו את החשכה החיצונית כולה אל תוך קרניו השורות בכול. כמו לכל האידיאלים הנמהרים, להאלהה הזו של כושר המחשבה הגולמי יש את עומקה ואת פראותה, את ייסוריה ואת קסמה. לרבים היא נשמעת ממש כשירת הסירנות; וכל עוד היא משמשת בתור דרישה של התבונה בלבד, נקודת מגוז ותו לא המעניקה פרספקטיבה לשאיפתנו האינטלקטואלית, קשה לראות עניין אמפירי כלשהו שיגרום לנו להכחיש את התוקף של טענות הגנוסטיציזם. העובדה שעדיין איננו קרובים ליעד שהגנוסטיציזם מתאר, לעולם לא תהיה סיבה לא להמשיך לפנות בחוסר ודאות ליעד זה עד אין-סוף; ולכל הטיעונים הספקניים, שנגזרים מההיגיון הסופי והממשי שלנו, הגנוסטיציזם יכול עוד להציג את אמונתו העיקשת באופיו האין-סופי של ייעודנו האפשרי.

כעת, זהו המקום שבו ההכללה של הפיזיולוגים, כפי שנראה לי, עשויה בהחלט להופיע ובאופן הוגן לפסוק נגד כל אמונה מופרזת ולסייע להכשיר את חוסר האמונה הפרטי שלנו ביומרתו של הגנוסטיציזם. אני מודה שבי עצמי תמיד קינן חוסר אמון עמוק ביומרותיה של האמונה הגנוסטית. לא זאת בלבד שנגב מבינתי מה עשויה להיות משמעותו של כושר קוגניטיבי שמזדקק לתוך המוחלטות של הקיום, כשהוא האובייקט של עצמו; אך אף אם נעניק לו ישות אחרת מלבדו בתור האובייקט של עצמו – איני יכול להניא את עצמי מן ההאמנה שעד כמה שאנו עשויים להרגיש נוח עם אופייה של הישות הזאת, הרי שהקיום הגולמי שלה, העובדה שהיא שם מכול וכול, חייבת תמיד להיות דבר נתון לגמרי ומונח מראש כדי שהתפיסה תוכל להתחיל בעבודתה; בקצרה, הישות הזו חייבת להימצא מעבר להשערה, ואֵל לה לשכון בתחומה.

בהתאם לכך, במידה לא מבוטלת של הנאה בתור תלמיד לפיזיולוגיה ולפסיכולוגיה, אני מוצא שהשיעור היחיד שאני יכול ללמוד ממדעים אלה הוא זה שמאשש את טענותיי. מהשחר שלה ועד

להשגתה הגבוהה ביותר בפועל, אנו מוצאים שהיכולת הקוגניטיבית, במקום שבו קיומה נראה בכלל, היא מופיעה כיסוד אחד בלבד במכלול מנטלי אורגני וכמשרתת של כוחות מנטליים גבוהים יותר, כוחות הרצון. דבר כגון שחרורה וניתוקה²⁴ של היכולת הקוגניטיבית מהיחסים האורגניים הללו אינו נצבע ולן בגוון חיזור של סבירות מאף עובדה שאנו יכולים להבחין בה. בהופיעה כחלק מהעולם המנטלי והאובייקטיבי ששניהם גדולים ממנה עצמה, היכולת הקוגניטיבית, יהיו כוחות הצמיחה שלה אשר יהיו (ואיני מבקש כלל להקל ראש בהם), חייבת להישאר חלק מהם לנצח. זהו אופיו של היסוד הקוגניטיבי בכל החיים הנפשיים שאנו מכירים, ואין לנו כל סיבה להניח שאופי זה ישתנה אי-פעם. להפך, סביר להניח שכוח התגובה המוסרית והרצונית שלנו לטבע הדברים יהיה תמיד איבר התקשורת העמוק ביותר שבידינו. בכל יש ממשית טמון דבר-מה חיצוני לו, ונבדל (sacred) מהשגת כל יש אחר. ישותו של אלוהים פרושה מישותנו. נראה שהדבר שהוא רוצה מאיתנו יותר מכול הוא שנתת פעולה עם יצירתו במענה הטוב והצודק ביותר. בהשתתפות כזאת בתכליותיו, לא בכל כיבוש עיוני מדומיין שלו, לא בריקון תיאורטי שלו, חייבת לשכון המשמעות האמיתית של ייעודנו.

אין בכך כל חדש. הבריות כולן יודעות זאת ברגעים הנדירים שהנשמה מתפכחת ושומטת את פטפוטיה ואת תלונותיה, ואת ההתעקשות על נוסחה זאת או אחרת. כשהתיאוריות שלנו דוממות, נדמה שאנו יכולים להאזין ולשמוע דבר-מה כפעילותיה של הישות; ומתחוויר לנו ששינוי האישיות בלבד, שהנכונות המטופשת לסכול את היקום הזה ולשרת אותו, ערכן רב יותר מכל התיאוריות על אודותיו. זהו המרב שאלינו תוכל להביא אותנו כל תיאוריה על אודותיו. ברור אפוא שהתיאוריות החמורות ביותר, הכוח האינטלקטואלי החזק מכול, החינוך המפותח ביותר, הינם נלעגים ביותר כאשר – כפי שקורה לעיתים קרובות מדי – הם מזינים מניעים מרושעים ורצונות עקרים. ובאותה מידה ברור שעוצמה מוסרית נחושה – ואין זה משנה כמה עילג או חסר כישורים והשכלה יהיה בעליה – מעוררת בנו כבוד שלא היינו חולקים אילוהא היינו בטוחים ששוכן שם שורשה המהותי של אישיות אנושית.

שרטטתי את הנושא שלי בקווי מתאר גסים; אך למרות זאת אני מקווה שתסכימו שביססתי את הטענות שלי, וכי המבט הפיזיולוגי על הנפשיות (mentality), הרחוק עד מאוד מהזְמָה, עודנו יכול להעניק סעד ונחמה לגישת האמונה-באל של הנפש. אמונה-באל ניצבת בתווך שבין אגנוסטיות לגנוסטיציזם, ואוחזת במה שאמיתי שבזה ובוזה. כמו האגנוסטיות, אמת זו מגיעה עד כדי הודאה שאיננו יכולים לדעת כיצד הישות יצרה את עצמה או אותנו. כמו הגנוסטיציזם, היא מתעקשת שמרגע שהישות נוצרה, אנו יכולים לדעת את אופייה וכיצד היא מבקשת מאיתנו להתנהג.

אם מאן-דהו חושש שבהתעקשותי הנחושה על כך שההתנהגות היא המטרה והתכלית של כל פילוסופיה נאותה, הפחתתי את הכבוד ואת ההיקף של התפקוד העיוני שבנו – כל שאני יכול להשיב הוא שבטענה זו בדבר אופי הישות רובצת משימה עיונית אין-סופית כמעט. הניחו לשפע השיקולים שבהם המחשבה המודרנית מתכנסת לכיוון של מסקנות אידיאליסטיות או

פן-פסיכיות (pan psychic) לדבר במקומי. הניחו לכתביהם של הוגים מסוגם של הודג'סון, של לוי, של רנובייה, להשיב אם בתוך הגבולות שמשרטטת אמונה-באל אמפיריציסטית טהורה יכולת העיון אינה מוצאת, או לעולם לא תמצא, די לעשות. אך בין אם תעשה זאת מעט או הרבה, מקומה בפילוסופיה נשאר קבוע, והוא נקבע בידי הצורה המבנית של הנפש. כל הפילוסופיות, בין אם הן מתבטאות בסונטות או בשיטות, חייבות כולן ללבוש את הצורה זאת. ההוגה מתחיל בהתנסות כלשהי בעולם המעשי ושואל מהי משמעותה. הוא מפליג אל ים העיון, ומסעו הוא ארוך או קצר. הוא ממריא אל הרקיע ומשוחח עם המהויות הנצחיות. אך יהיו אשר יהיו הישגיו ותגליותיו במסעו, תוצאתם המיטבית היא בפתגם מעשי או בהחלטה, או בשלילה של החלטה ישנה, שאיתן באופן בלתי נמנע הוא ייסחף שוב במוקדם או במאוחר לחוף המבטחים (terra firma) של החיים הממשיים.

כל מחשבה שיוצאת למסע זה היא פילוסופיה. ראינו כיצד יוצאת אליו האמונה-באל. ובפילוסופיה של הוגה שאף על פי שנזנח מזמן, הרי הוא עושה רבות כדי לחדש את החיים הרוחניים של צרפת מולדתו כיום (אני מתכוון לצ'רלס רנובייה, שראוי שכתביו יהיו מוכרים לנו יותר מכפי שהם כעת), אנו מוצאים דוגמה מאלפת לדרך שבה היסוד האמפירי מאוד של האמונה-באל, הודאתו בעמימות המוחלטת שבדברים, בממד בקיום שחומק מהשליטה התיאורטית שלנו, עשויה להציע מסקנה מעשית לגמרי – כלומר "רצונותינו חופשיים". לא אומר דבר על הדרך שבה רנובייה מנמק את דבריו; היא מצויה בכרכים רבים שאני ממליץ לכם במלוא הכנות שתקחו לתשומת ליבכם.²⁵ אך כדי לתקף את עמדתו שמספר הכרכים אינו הדבר שיוצר פילוסופיה, הרשו לי לסכם ולקרוא לכם שיר קצר של [אלפרד] טניסון, שפורסם בשנה שעברה, ובו מתואר המסע העיוני, ואותה המסקנה מושגת בשורות ספורות:

מתהום, ילדי, מתהום,
 מתהום אין-חקר זאת שבטרם בריאה,
 שבה רוח אלהים עשתה כרצונה –
 מתהום, ילדי, מתהום,
 מעולם אמתני זה שבתוך העולם שלעיינינו נגלה,
 שעבורו עולמנו גבול קו חוף בלבד –
 מתהום, רוח, מתהום,
 שבה הירח התשיעי משלח את השמש הנסתרת
 לעמק ים אפל, לשם אתה בא, ילד יקר.
 שכן בעולם שאינו שלנו, הם אמרו,
 "נעשה אדם", והאדם שיהא,
 מאור יחיד זה האסור לעינינו של אדם,
 נסחף אל החוף המואר בשמשות ובירחים
 ובכל הצללים. רוח אהוב, אבוד למחצה

בְּצֶלֶף וּבְחֹתֶם הַבָּשָׂר
תִּהְיֶה אֲשֶׁר תִּהְיֶה – מְקוֹנֵן עַל הַיְלָדוֹ
וּמִגֵּרֵשׁ אֶל הַמְּסֻתָּרִין...
... אֶל הַמְּוֹת הַעוֹטָה אוֹתָנוּ.
וְהַאֲשֵׁלְיָה הַמִּתְנַפֶּצֶת שֶׁל הָאֶחָד הָאֵין-סוֹפִי,
שֶׁעֲשָׂאָה בְּלִתִּי מִשָּׁג לְעֶצְמָהּ,
מִכָּל עוֹלָמוֹ הָעֶצְמִי וּמְכַל וְכֹל –
חַיָּה לָהּ, וּבַחֵר מִהַדְּגָן וּמִהַתְּבוּאָה, מִהָעֵנָב,
וּמִיֶּרֶק-הָעֵד; וְעוֹד הַמְּרָא
מִמְּוֹת לְמֹוֹת דָּרָךְ חַיִּים וְחַיִּים, וְתִמְצָאוּ
קָרוֹב וְקָרוֹב מִתְּמִיד אֶל זֶה שֶׁבְּדָבָרוֹ נַעֲשֶׂה
לֹא חֶמֶד, וְלֹא סוֹפִי – אֵין-סוֹפִי,
רַק נִס רִאשׁוֹנִי זֶה, שֶׁתִּהְיֶה אֲשֶׁר תִּהְיֶה,
בְּכּוֹחַ מַעֲשֵׂיָהּ הוּא הָעוֹלָם.

הערות

- 1 [יוהאן וולפגנג פון גתה, דיוואן מערב-מזרח. הציטוט לקוח מתרגומו של דוד פרישמן ליצירה "דניאל דרונדה" של ג'ורג' אליוט (שם העט של הסופרת האנגלייה מרי אן אוונס), הזמינה במרשתת באתר פרויקט בן יהודה.]
- 2 [התרגום "אמונה-באל" עבור theism נבחר משום שבמאמר זה ג'יימס משתמש ב-theism כדי לתאר את ההיבט הפסיכולוגי של האמונה (ובקשר שלו למנגנון ההיגב הפיזיולוגי), את היחס הנפשי של האדם כלפי הישות האלוהית שהוא מאמין בה. ג'יימס אינו דן כאן בשאלת קיומו של האל או בסוגיות תיאולוגיות שיטתיות ולכן נראה היה שהצירוף "אמונה-באל" הולם את גוון המשמעות של המונח בהקשר זה.]
- 3 [פרידריך שילר, מתוך השיר Sehnsucht (כיסופים).]
- 4 ראו [מאמרו של ג'יימס "Remarks on Spencer's Definition of Mind [as Correspondence]", Journal of Speculative Philosophy, ינואר 1878.
- 5 "אף כישלון אינו גדול מספיק לזעזע את אמונתנו בצדקתם של עקרונותינו בעוד אנו מנסים לחשוף את עולם הניסיון המוחש למערכות תפיסה מעמיקות ולהשיב את כל האושר אל חוק תקף ובלתי משתנה. אנו נאחזים בדרישתנו שאף הבלבול הגדול ביותר שמופיע – חייב במקדם או במאוחר לפתור את עצמו בנוסחאות ברורות. אנו מתחילים את עבודתנו רעננים; מסרבים להאמין שהטבע תמיד ימנע מאיתנו גמול על מאמצינו וחושבים שעד כה אנו נכשלים לכוון אותם למקום הנכון. ודבקות זו במטרה נובעת מהשכנוע שאין לנו הזכות לסגת מהמחויבות למשימתנו. דבר שבקצרה משמר את אומץ ליבם של חוקרים הוא כוחה של המחויבות לרעיון המוסרי" (Sigwart, Logik, bd. ii., p. 23). [תורגם מהנוסח באנגלית כפי שהופיע במאמר המקורי של ג'יימס]. זהו תיאור אמיתי של רוח המדע. האם היא שונה במהותה מרוח הדת? והאם מישוהו רשאי לומר מראש שבעוד צורה אחת של אמונה תוכתר בהצלחה, השנייה נידונה בהכרח לכישלון?
- 6 בנושא התמרתו של הסדר הנתון לסדר של תפיסה, ראו S. H. Hodgson, The Philosophy of Reflection, chap. 342–351; H. Lotze, Logik, sects. 60–63, 105 .v.;
- 7 [ארנסט הפ"א] הקל (Haeckel) הציע לאחרונה (Der Monismus, 1893, p. 37) שהאָתֶר הקוסמי מסוגל ליישב בין המדע לבין האמונה-באל.
- 8 [באומרו "מאפשר צדק או מביא אליו", ג'יימס רומז כנראה לביטוי של מתיו ארנולד: "God as the Power nor us" which makes for Justice].
- 9 [De Natura Rerum, "על טבע הדברים", הוא חיבור שכתב הנזיר האנגלו-סקסוני בְּדֶה וְנֶרְבִּילִיס בשנת 703].
- 10 ראו את החיבור הנערץ במקוריותו של צ'רלס ס' פירס Illustrations of the Logic of Science, ובייחוד את המאמר השני, "How to Make Our Thoughts Clear" בכתב העת Popular Science Monthly מינואר 1878 [הכותרת המדויקת של המאמר שאליו מפנה ג'יימס, היא "How to Make Our Ideas Clear"].
- 11 לנושא זה ראו מאמרי "The Sentiment of Rationality" משנת 1897.
- 12 [אמרה זו, שטבע הפיזיולוג הגרמני אמיל דה בוים ריימונד ב-1872, משקפת את המחשבה הספקנית שבבסיסה הטענה שידיעתו של האדם לעולם לא תהיה שלמה משום שהמדע מוגבל בשבע חידות שעל שלוש מהן לפחות לא יוכל להשיב.]
- 13 [שיטה תיאורטית העומדת בבסיס המחשבה האמפיריציסטית ומניחה שמצבים נפשיים קשורים זה לזה באופנים מגוונים של סמיכות.]
- 14 [כרונוגרף הוא מכשיר למדידת זמן, הפועל ברישום תנודות של עיפרון או עט על גבי גיליון המתוח על תוף.]

- 15 [פרפרזה על אמרתו של הסופר לורנס שטרן (1713–1768): "Of all the cants which are canted in this canting: world, - though the cant of hypocrites may be the worst, - the cant of criticism is the most tormenting!"]
- 16 "ברגע שברור שמחשבתנו, כפי שההיגיון מטפל בה, נשענת על רצוננו לחשוב, קדימותו של הרצון – אפילו במרחב התיאורטי – חייבת לסגת; והאחרונה שבהנחות היסוד אינה עוד רק ש'אני חושב' (של קאנט) חייב להתלוות לכל הייצוגים המנטליים שלי, אלא גם ש'אני רוצה' מוכרח לשלוט על כל מחשבתי" (Sigwart, Logik, II. 25).
- 17 [המטפורה של קאנט (ביקורת התבונה הטהורה, עמ' 121–122 במהד' ירמיהו יובל, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2013) מתארת יונה שבעודה מנופפת בכנפיה באוויר וחשה את דחיותו, חושבת לעצמה שללא האוויר המאט אותה, תעופתה הייתה עשויה להיות קלה יותר. כך גם אפלטון, כתב קאנט, חשב שהוא יוכל לנטוש את עולם החושים אל חלל ריק של אידיאות והבנה טהורה.]
- 18 כפי שאמרו קדמונינו, "הניחו לצדק להיעשות אף אם העולם יחרב" (fiat justitia, pereat mundus), כך שאנו, שאיננו מאמינים בצדק או בטוב מוחלט, חייבים לפי נביאים אלה להיות נכונים לראות את העולם נחרב, כדי שהמדע יעשה. האם היה אי-פעם אליל מופלא יותר של המאורה, או שמא של השוק? [ג'יימס משתמש כאן במושג של פרנסיס בייקון על ארבעה סוגי אלילים, ובהם אליל המאורה, המייצג את הבעיות הפרטיות של בני האדם, ואליל השוק, המייצג את הבעיות הנובעות מהשיח הפוליטי המסלף.] בניכוי האמונות התפלות, הניחו לאליל המחויבות המחמירה להיעלם עם השאר, ולבריות יהיה סיכוי הוגן להבין זה את זה. אך נשיפה זאת של קור וחום אינה מביאה דבר מלבד בלבול.
- 19 [ג'יימס רומז כאן לתפיסה מדעית או מדענית צרה, המוכרת היום יותר בשם scientism, או "מדעניזם".]
- 20 [השימוש של ג'יימס במונח "גזע" כאן מציין "קבוצה", ונבדל מהגזענות הפסאודו-מדעית שדבקה במונח זה במהלך המאה העשרים שאותה ג'יימס ההומניסט היה לבטח דוחה.]
- 21 [s razor/Occam, "תערו של אוקאם", הוא עיקרון פילוסופי המיוחס לפילוסוף ויליאם מאוקאם, נזיר פרנציסקני אנגלי שפעל במאה ה-14 ודגל בהעדפת הסבר פשוט וחסכוני בישויות, מושגים וחוקים.]
- 22 [פאולוס, האיגרת אל הפיליפים ד, 7, בתרגום דליטש.]
- 23 [במאה העשרים, אחרי מותו של ג'יימס, התגלו כתבים גנוסטיים וחלו תמורות חשובות בחקר הגנוסיס. ראו יונתן כהנא (עורך), גנוסטיקה: אסופת כתבים מתורגמים מקופטית ויוונית עתיקה, תל אביב: רסלינג, 2017.]
- 24 [Absolution – בהקשר הנוצרי הכוונה היא למחילה, או טקס מחילה המבוצע בידי כומר.]
- 25 במיוחד את Essai de Critique Générale, 2me Edition, 6 vols., 12mo, Paris, 1875, ואת Esquisse d'une Classification Systématique des Doctrines Philosophiques, 2 vols., 8vo, Paris, 1885. [ן vo-ו mo]
- [סיומת בצרפתית המתארות את מידותיו החיצוניות של הספר.]

קודם
קודש - דרך - מציאות

*

העם היהודי הוא היחיד ששמר אמונים לארץ זו במשך יותר מ-3,000 שנים רצופות והוא היחיד שלא אבדה לו מעולם התקווה לשוב ולהקים בה את חייו הלאומיים... תקווה זו נתגשמה בחלקה עם הקמת מדינת ישראל, אולם הקמת המדינה לא פתרה, כאמור, את בעיית קיומו המיוחד של העם היהודי, ובמובנים מסוימים אף החריפה אותה. עם כל הרציפות העמוקה הקיימת בין זיקתם ההיסטורית של היהודים לארצם ובין הציונות המודרנית, הרי אין בכל זאת להתעלם מכך שזו האחרונה באה לממש בדרכים חילוניות את התקוות הישנות, שהיו דתיות-לאומיות במהותן.

~ פרופ' יוסף בן שלמה, זיקת העם היהודי לארץ ישראל, עמ' 35

קדם
קודש ~ דרך ~ מציאות